

МОРАЛЕН РАЗВОЈ, БИОЕТИКА И НИВНАТА ПОВРЗАНОСТ ПРИ ДОНЕСУВАЊЕТО МОРАЛНИ ОДЛУКИ ВО ПРОФЕСИИТЕ НАСОЧЕНИ КОН ПОМАГАЊЕ

Кратка содржина

Моралниот развој започнува рано во животот и бележи најзначаен напредок во детството и во адолесценцијата. Тој претставува важен домен на развојната психологија и психологијата на морал, а е во интеракција со други сродни научни дисциплини, како што е биоетиката. Биоетиката е посебно заинтересирана (но не ограничувајќи се) за моралните принципи и одлуки во контекст на медицинската пракса, политика и истражувања. Истражувањата покажуваат дека формалното и неформалното образование за биоетика се значајно поврзани со моралниот развој на децата и адолесцентите, бидејќи влијаат врз усвојувањето на моралните вредности, формирањето на идентитетот и системот на верувања, како и врз стимулирање на моралното расудување. Други примери може да се најдат во процесот на донесување морални одлуки кај професионалците од т.н. професии насочени кон помагање (пр. лекари, психолози, стоматолози итн.), каде што трансформацијата на морално расудување во морално однесување е секојдневно присутна. Се покажало дека апстрактното морално мислење не го објаснува најдобро моралното однесување на поединецот, поради што се развиени „посредните концепти“. Овој труд ја разгледува потребата од континуирано користење на знаењата од областа на моралниот развој и биоетиката, како и корисноста од нивната интеракција, со цел подобро да се разберат механизмите што лежат во процесот на донесување морални одлуки поврзани со реални морални дилеми.

Клучни зборови: МОРАЛЕН РАЗВОЈ, БИОЕТИКА, ДОНЕСУВАЊЕ МОРАЛНИ ОДЛУКИ, ПРОФЕСИИ НАСОЧЕНИ КОН ПОМАГАЊЕ

Вовед

Психологијата на моралот, општо, а моралниот развој специфично, и биоетиката се научни дисциплини кои често меѓусебно се надополнуваат. Биоетиката, главно, се дефинира како етика на медицинските и биолошките истражувања, додека пошироко сфатена таа би можела да се претстави како „етика на живеењето“. Биоетиката со оправданост може да се опише како примена на етичките правила и принци-

пи во медицинската пракса. Според теоретската класификација, таа припаѓа во нормативна, односно применета етика, заедно со медицинската, еколошката, новинарската етика и слично (Донев, 2018).

Дел од прашањата на кои биоетиката најчесто се обидува да даде одговор, на пример, се: која е вистинската работа што треба да се направи и кој е најдобриот начин да се направи тоа?; кој е одговорен, пред кого и за што?; кој е соодветниот одговор на конкретна морална дилема со оглед на контекстот во кој таа се јавува?; врз основа на кои морални причини се изведени конкретните тврдења? итн. Сама по себе, таа е интердисциплинарна и ги користи сознанијата од филозофијата, историјата, психологијата, социологијата, правото, теологијата итн. Токму во оваа смисла психологијата на моралот и биоетиката го преклопуваат своето поле на интерес во различни области и теми.

Во психологијата на моралот долго време опстојува прашањето околу надминување на јазот помеѓу моралното знаење и моралното однесување. Ова е така затоа што практиката покажува дека моралното однесување на поединецот во секојдневни ситуации не е секогаш во склад со неговото усвоено морално знаење. Оттука, само знаењето за тоа што е морално добро и правилно, или анализирањето на моралното расудување на поединецот во однос на апстрактните морални дилеми, не е доволно за да се објасни неговото морално однесување. Тоа е посебно видливо во медицинската пракса каде што соочувањето со реални морални дилеми и нужноста од донесување морални одлуки врз кои ќе се засноваат моралните акции на здравствените работници се јавува секојдневно. Поновите истражувања изведени во областа на психологијата на моралот, а надополнети со истражувања од невронауката покажуваат дека луѓето различно расудуваат кога се соочени со апстрактни и со конкретни морални дилеми (посебно дилемите кои лично ги живеат и кои емоционално ги допираат). Притоа, потврдено е дека кај вториот вид дилеми се активираат различни регии во мозокот, што придонесува да се јават разлики во квалитетот на донесените морални судови и морални одлуки. Поради сето ова, биоетиката и прашањата со кои таа се занимава можат да дадат корисни насоки кон подобро разбирање на механизмите на поврзаност помеѓу моралното знаење и моралното однесување на поединецот.

Морален развој и биоетика – поим и карактеристики

Моралниот развој ги вклучува мислите, чувствата и однесувањето кои се однесуваат на стандардите за тоа што е добро, а што е лошо. Тој претставува важен домен на развојната психологија и психологијата на морал. Тој има интраперсонална димензија (основните вредности и себството на поединецот) и интерперсонална димензија (насоченост кон

тоа како поединецот би требало да постапува во интеракциите со другите луѓе). Интраперсоналната димензија ги регулира активностите на поединецот кога тој не е вклучен во социјална интеракција, додека интерперсоналната димензија ги регулира неговите социјални интеракции и начинот на кој ги решава конфликтите (Santrock, 2007).

Моралниот развој започнува рано во животот и бележи најзначаен напредок во детството и во адолесценцијата. Истражувањата (пр. Damon, 1980, 1988; според Turiel, 2006) на детските концепти за споделување и распределба на материјални добра покажуваат дека постои развојна прогресија на моралните судови, односно дека дури и многу мали деца до извесен степен се способени да споделуваат. Така, на пример, на двегодишна возраст тие чекаат ред за да си играат со предмети и покажуваат свест дека храната или бонбоните можат да се споделат.

Од своја страна, биоетиката е посебно заинтересирана (но не ограничувајќи се) за моралните принципи и одлуки во контекст на медицинската пракса, политика и истражувања. Во тој контекст, биоетичарите се занимаваат со етичките прашања кои се јавуваат во односите меѓу науките за животот, биотехнологијата, медицината, политиката, правото и филозофијата. Биоетиката, исто така, вклучува и проучување на најчестите прашања за вредностите кои се јавуваат во примарната здравствена заштита и другите гранки на медицината. Брзиот технолошки развој, креирањето нови лекови, новите биомедицински процедури, научните достигнувања во земјоделството и во производството на храна итн. несомнено имаат низа придобивки во однос на зголемување на квалитетот на животот на луѓето. Но, од друга страна, многуте иновации отвораат голем број етички прашања и дилеми за нивната долгорочна корист, односно штетност за здравјето и квалитетот на живот на светското население.

Во теоријата се посочува дека биоетиката претставува заедничко, рефлексивно испитување на етичките прашања во здравството, здравствената наука и здравствената политика, но и во психологијата, правото, ветерината и во многу други научни дисциплини и области. Биоетиката се одвива во медиумите, во академијата, во училиниците, во лабораториите, канцелариите и слично. Таа вклучува не само професионалци, туку и научници, политичари, како и општата јавност. Биоетиката, освен што ги ревидира традиционалните етички прашања, иницира и нови прашања за старите проблеми. Таа се занимава со прашања за основните човечки вредности, како што се правата на животот и здравјето, правилноста или погрешноста на одредени одлуки во медицината и науката, како и одговорноста на општеството за животот и здравјето на луѓето и животните. Овие прашања не се релевантни само за медицинските науки, туку и за психолошките и за правните науки. Оттука, се чини дека токму во професиите насочени кон помагање е по-

лето каде што сознанијата од моралниот развој и биоетиката меѓусебно се вкрстуваат и даваат најдобар ефект.

Според Мекормик (McComick, 2013), во биоетиката, уште од нејзиното основање, се поставуваат четири принципи кои ја формираат рамката за морално расудување. Тие ги вклучуваат *отсуството на намера* (односно избегнување намерно предизвикување штета); *правдата* (правичноста); *користа* (каде што поконкретно се мисли на преземање позитивни чекори за да им се помогне на другите); и *автономијата* (во смисла на почитување на правото на поединците самостојно да донесуваат одлуки и да бидат информирани за тоа што се истражува). Одлуките кои вклучуваат биоетички прашања секојдневно се носат во различни ситуации, како што се односот помеѓу лекарот и пациентот, прашањата за евтаназијата, за сурогат мајчинството, за клонирањето, за смртната казна, за абортусот, за биомедицинските експерименти, за донирањето органи, за правата на животните, за распределбата на ограничените ресурси, за генетското модификување на храната, како и комплексни прашања кои се однесуваат на суштината и смислата на човечкиот живот.

Развој на конзистентноста помеѓу моралното знаење, моралната слика за себе и моралното однесување

Гледано развојно, со возраста се зголемува конзистентноста помеѓу моралните судови и изборот на постапките во ситуации кога поединецот се соочува со реална морална дилема. Когнитивната конзистентност е настојување да се избегнат контрадикциите помеѓу моралното расудување и постапките преку објаснувања или барање изговори. Конзистентноста на постапките ја избегнува моралната контрадикција преку нивно регулирање на начин кој е конзистентен со обврските и одговорноста. Повозрасните поединци чии избори на постапки се поконзистентни со обврските и одговорноста кон другите поединци покажуваат поголема сигурност во моралната исправност на сопствените постапки, што се гледа низ објаснувањата за нив (според Keller & Edelstein, 1993). На ова се надоврзува и професионалното искуство, кое е важен фактор во градењето на професионалниот и моралниот интегритет на поединецот.

Поврзаноста меѓу моралното знаење и моралното однесување посебно се манифестира во ситуации кога поединецот се соочува со реална морална дилема во врска со која треба да донесе морална одлука како ќе постапи. Доказ за ова се истражувањата на Кребс и соработниците (Carpendale & Krebs, 1995; според Haviv & Leman, 2002; Krebs, Denton & Wark, 1997; Wark & Krebs; според Haviv & Leman, 2002), како и на Хавив и Лиман (Haviv & Leman, 2002). Резултатите од нивните студии потврдуваат дека луѓето не користат исти форми на морално расудување кога размислуваат за реални морални дилеми кои лично ги искусиле, како

кога размислуваат за апстрактни, филозофски типови морални дилеми. Во зависност од моралната перспектива што ја заземаат, може да даваат повеќе одговори. Сознајните процеси кои се активираат во ситуациите кога треба да се донесе одлука за тоа како да се постапи во однос на себството се значително поразлични од оние кои се активираат при изборот на постапките во хипотетичките морални дилеми.

Поврзаност на моралниот развој и биоетиката при донесување морални одлуки во професиите насочени кон помагање

Во секојдневниот живот, познато е дека луѓето не се однесуваат секогаш во склад со нивниот вредносен систем. Тоа значи дека и во услови кога знаат што е добро, а што лошо, некогаш избираат да постапат поинаку, па дури и сосема спротивно од усвоените норми за морално и правилно однесување. Од досегашните истражувања е познато дека лицата кои се позрели во моралното разбирање и моралното функционирање се и поконзистентни во нивните морални верувања и постапки. Видот на образование и професијата, исто така, се значајно поврзани со тоа кои вредности ќе се перципираат како важни и поради тоа ќе бидат сместени поцентрално во моралната слика за себе. Ова го покажуваат теоретските, но и низа емпириски сознанија (пр. Fritzhand, 2013; Фрицханд, 2007). Многу автори (пр. Brabeck, 1995; според Rejović-Milovančević, 2001) посочуваат дека моралното мислење и моралното однесување се меѓусебно поврзани и дека моралното мислење е важен предводник на моралното однесување, но, сепак, ваквата поврзаност не е совршена и предизвикува многу неизвесни и контроверзни резултати. Имено, и емпиријата и практиката покажуваат дека апстрактното морално мислење (како што го дефинирал и опишал Колберг) не дава најдобро објаснување за моралното однесување на поединецот кој е соочен со реална морална дилема.

Обидувајќи се да објаснат како поединецот го преведува моралното мислење во морално однесување, неколбергијанците (Bebeau, 2002; Rest, Narvaez, Bebeau & Thoma, 1999) ги развиваат „посредните концепти“, чија основна карактеристика е тоа што опишуваат ниво на анализа кое се наоѓа помеѓу општите шеми на Колберг и специфичните етички кодови кои упатуваат на одредени права и забрани. Нивното воведување во теоријата на моралниот развој е последица на сознанието дека поединецот може добро да ги спознава апстрактните морални шеми, но да му недостасува соодветно разбирање на специфичните морални поими кои се однесуваат на секојдневното морално функционирање (Strike, 1983; според Thoma, Hestevold, Sargent, & Crowson, 2005).

Меѓу посредните концепти се вбројуваат честост, праведност, промисленост, толеранција, самодисциплина, храброст, одговорност и

многу други. Тие се втемелени во специфични професионални контексти, познати како „професии насочени кон помагање“ (на пр. психологија, медицина, социјална работа, стоматологија, право, ветерина итн.). Овие концепти се однесуваат на способноста на поединецот да идентификува активности и да ги објаснува во контекст и во однос на неговите етички карактеристики (Thoma, Hestevold, Sargent, & Crowson, 2005). Според тоа, апстрактното морално мислење го насочува мислењето во рамките на принципите. Посредните концепти го насочуваат мислењето во рамките на активностите кои го водат однесувањето. Етичките кодови, пак, го насочуваат однесувањето нагласувајќи што е дозволено, а што не е, без да бидат посочени причините и објаснувањата за забраните (Bebeau, 2002; Bebeau & Thoma 1999; Bebeau, Rest, & Narvaez, 1999; Rest, Narvaez, Bebeau & Thoma, 1999).

Од аспект на моралното расудување и донесувањето морални одлуки, секоја морална ситуација се проценува на тој начин што се проценуваат нејзината структура, ориентација и содржина. Структурата подразбира одредена социјална позиција соодветна на достигнатиот степен на морален развој на поединецот. Ориентацијата подразбира морален тип, бидејќи се работи за анализа на влијанието на моралното мислење врз активноста и постапките. Содржината, пак, ги подразбира универзалните вредности (според Pejović-Milovančević, 2001). Токму тука до израз доаѓа цела низа прашања кои се појавуваат во пракса, а на кои, како што е претходно посочено, биоетиката се обидува да даде одговор. Прашањата поврзани со тоа што е вистинското што треба да се преземе во конкретна ситуација која се доживува како реална морална дилема, или кој е одговорен, пред кого и за што, се само дел од многуте со кои професионалците кои работат во професиите насочени кон помагање се соочуваат речиси секојдневно. Притоа, изборот и конечната одлука на поединецот ќе зависат од достигнатиот степен на морален развој (во смисла на постигнатиот стадиум на морално расудување, висината на моралната сензитивност, зрелоста на моралните емоции, комплексноста на моралната слика за себе, нивото на моралната мотивација и развиеноста на моралниот карактер), но и од контекстот, професионалното искуство, усвоените специфични теоретски знаења, развиените практични вештини и низа други релевантни аспекти кои учествуваат во донесувањето на моралните одлуки.

Заклучок

Важноста на дијалектичкото поврзување на психологијата на моралот, моралниот развој и биоетиката во полето на професиите насочени кон помагање е огромна, со оглед на големиот број аспекти во кои е јасно присутен предизвикот од вкрстување и примена на сознанијата од овие научни дисциплини. Комплексноста на задачите на овие про-

фесионалци, сама по себе, ја нагласува потребата од поголема застапеност на биоетиката во курикулумите на студиите во рамките на соодветните професии, во истражувањата и во развојот на корисни практики и политики. Притоа, практикувањето интердисциплинарен приод е од круцијално значење, имајќи го предвид фактот дека човекот е во фокусот на сите наведени области.

Многу истражувања соопштуваат податоци за позитивното влијание на вклучувањето на биоетиката во курикулумите кај ваквите професии, посебно кога станува збор за медицината и стоматологijата (на пр. Bebeau, 2002; Bebeau & Monson, 2008; Bebeau, Rest, & Narvaez, 1999; Bebeau & Thoma, 1998; 1999). Бебо и Тома (Bebeau & Thoma, 1999) истакнуваат дека во рамките на етичкото образование на идните здравствени работници курсевите по етика се најчесто организирани околу посредните концепти како што се професионалната автономија, компетентноста, доверливоста, вистинољубивоста, моралниот интегритет итн. Од друга страна, во етичкото образование наменето за другите професии акцентот е ставен на посредните концепти како што се владеење на правото, должност, доследност, интелектуална сопственост, колегијалност и слично. Овие автори соопштуваат резултати од истражувањата на поединци од различни професии. Според нив, следењето на етичките курсеви ја засилува врската меѓу повеќе аспекти на моралното функционирање. Притоа, кај повозрасните поединци е најдена силна поврзаност меѓу изборот на постапките и објаснувањата за направениот избор. Ваквите наоди упатуваат на јасна поврзаност меѓу моралното мислење и моралниот карактер, што се манифестира и во донесувањето морални одлуки и во моралното однесување на професионалецот.

Познавајќи ја природата на професиите насочени кон помагање и предизвиците со кои овие професионалци секојдневно се соочуваат, неопходно е зголемување на свеста за она што ги очекува идните професионалци во различни фази од нивниот развој. Тоа подразбира надградување на знаењето преку учење од искуствата на повозрасните и поiskusни колеги. Истовремено, подразбира градење карактер и компетентност. Во целиот тој процес, подеднакво значајни се развојот и одржувањето на личниот, моралниот и професионалниот интегритет. Со други зборови, „добар“ професионалец е некој чии цели, вредности, мисли и акции се во хармонија, некој кој прифаќа место во системот на заеднички одговорности и споделени знаења. Во тој контекст, овие лица, можеби повеќе од кои било други професионалци, секогаш треба да имаат на ум дека му служат на општеството, односно на сите луѓе, а не само на оние кои можат да си ги дозволат здравствените, психолошките или правните услуги. На тој пат, практикувајќи ги моралните и биоетички начела и принципи во текот на својата работа, тие во исто време се исправени пред морален предизвик да станат најдобра верзија на самите себе.

Литература

- Bebeau, M. J. (2002). The Defining Issues Test and the Four Component Model: contributions to professional education. *Journal of Moral Education*, 31, 3, 271-295.
- Bebeau, M. J., & Monson, V. E. (2008). Guided by Theory, Grounded in Evidence: A Way Forward for Professional Ethics Education. Во: Nucci, J., & Narvaez, D. (Eds.), *Handbook on Moral and Character Education*, 557-582, Mahwah, NJ: Erlbaum Associates.
- Bebeau, M., Rest, J., & Narvaez, D. (1999). Beyond the Promise: A Perspective on research in Moral Education. *Educational Researcher*, 28, 4, 18-26.
- Bebeau, M. J., & Thoma, S. J. (1998). *Designing and Testing a Measure of Intermediate Level Ethical Concepts*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. San Diego, CA.
- Bebeau, M. J., & Thoma, S. J. (1999). "Intermediate" Concepts and the Connection to Moral Education. *Educational Psychology Review*, 11, 4, 343-360.
- Донев, Д. (2018). *Вовед во етиката*. Скопје: УКИМ.
- Fritzhand, A. (2013). *Moral Thinking and Moral Self-concept in Adolescence: Results from the Study on Adolescents in the Republic of Macedonia*. ISBN 978-3-639-51916-7 Germany: Scholars Press.
- Фрицханд, А. (2007). *Вредности, вредносни ориентации, морални ставови и модели за идентификација во различни возрастни групи*. Необјавен магистерски труд. Скопје: Филозофски факултет.
- Hardy, S. A., & Carlo, G. (2005). Identity as a Source of Moral Motivation. *Human Development*, 48, 232-256.
- Hart, D. (2005). Adding Identity to the Moral Domain. *Human Development*, 48, 257-261.
- Haviv, S., & Leman, P. J. (2002). Moral Decision-making in Real Life: factors affecting moral orientation and behavior justification. *Journal of Moral Education*, 31, 2, 121-140.
- Keller, M., & Edelstein, W. (1993). The Development of the Moral Self from Childhood to Adolescence. Во: Noam, G.G., & Wren, T.E. (Eds.). *The Moral Self*, 310-336, MIT Press, USA.
- Krebs, D. L., Denton, K., & Wark, G. (1997). The forms and functions of real-life moral decision making. *Journal of Moral Education*, 26, 2, 131-145.
- McCormick, T. (2013). *Principles of Bioethics*. ETHICS IN MEDICINE, University of Washington School of Medicine (прочитано на 3.05.2019 од <https://depts.washington.edu/bioethx/tools/princpl.html>)

- Pejović-Milovančević, M. (2001). *Poremećaj ponašanja dece i omladine – moralni i psihopatološki faktori*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, M., & Thoma, S. (1999). A Neo-Kohlbergian Approach: The DIT and Schema Theory. *Educational Psychology Review*, 11, 4, 291-324.
- Santrock, J. W. (2007). *Adolescence*. Mc Graw-Hill, USA.
- Thoma, S. J., Hestevold, N., Sargent, J. & Crowson, D. (2005). *Describing and testing a contextualized measure of adolescent moral thinking*. (текстот е добиен во лична комуникација со првиот автор во март, 2008 година).
- Turiel, E. (2006). The Development of Morality. Во: Eisenberg, N. (Vol. Ed.). *Handbook of Child Development. Vol. Three: Social, Emotional and Personality Development*, pp. 789-858. John Wiley and Sons.